

INGLIZ, O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDAGI GASTRONOMIK TERMINLARNING SEMANTIKASI VA LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.013>

Bayniyazova Hurliman Atabay qizi
hurlimanbayniyazova@gmail.com
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi gastronomik terminlarning semantik xususiyatlari va lingvokulturologik talqin muammolari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda gastronomik terminologiyani lingvistik tabiyati, ularning shakllantiruvchi modellari, semantik maydonlari va lingvokulturologik bazalarda aks ettirilishi ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari gastronomik terminologiyani zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni hamda ko'p tili lingvokulturologik amaliyotda ularning talqin tamoyillarini belgilash uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: gastronomik terminologiya, semantika, lingvokulturologik talqin, qiyosiy tilshunoslik, kulinariya diskursi, terminologik tizim

SEMANTICS AND LINGUOCULTUROLOGICAL INTERPRETATION OF GASTRONOMIC TERMS IN ENGLISH, UZBEKISTAN AND KARAKALPAK LANGUAGES

Bayniyazova Hurliman Atabay qizi
hurlimanbayniyazova@gmail.com
Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: This article presents a comparative-typological analysis of the semantic features and lexicographic interpretation problems of gastronomic terms in English, Uzbek and Karakalpak languages. The study examines the linguistic nature of gastronomic terminology, their word-formation models, semantic fields and representation in lexicographic databases. The research results have theoretical and practical significance for determining the place of gastronomic terminology in modern linguistics and establishing the principles of their interpretation in multilingual lexicographic practice.

Keywords: gastronomic terminology, semantics, lexicographic interpretation, comparative linguistics, culinary discourse, terminological system

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda gastronomik terminologiya alohida e'tiborni talab qiladigan dolzarb tadqiqot sohasi sifatida shakllanmoqda. Globallashuv jarayonlari, madaniyatlararo muloqotning kengayishi va kulinariya san'atining xalqaro miqyosda rivojlanishi gastronomik leksikaning tillararo almashinuvi va o'zaro ta'sirini kuchaytirmoqda. Gastronomik terminlar nafaqat ovqat tayyorlash va iste'mol qilish jarayonlarini nomlash vositasi, balki milliy madaniyat, tarix va ijtimoiy munosabatlarning muhim ko'rsatkichidir [1]. Ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillari turli til oilalariga mansub bo'lib, ularning gastronomik terminologiyasi o'ziga xos semantik va strukturaviy xususiyatlarga ega. Ingliz tili xalqaro muloqot tili sifatida ko'plab xorijiy gastronomik atamalarni o'zlashtirgan va global kulinariya diskursining asosiy vositasiga aylangan. O'zbek va qoraqalpoq tillari esa turkiy tillar oilasiga mansubligiga qaramay, tarixiy rivojlanish, geografik joylashuv va madaniy kontekstlar farqi tufayli o'ziga xos gastronomik terminologik tizimlarni shakllantirgan. Tadqiqotning maqsadi ushbu uch tildagi gastronomik terminlarning semantik tuzilishi, shakllantiruvchi mexanizmlari va lingvokulturologik talqin xususiyatlarini qiyosiy-tipologik jihatdan o'rganish hamda ularning universal va milliy-spesifik jihatlarini aniqlashdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, deskriptiv, semantik tahlil va lingvokulturologik tavsif metodlari qo'llanilgan. Material sifatida ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi gastronomik terminlar, lingvokulturologik manbalar va ilmiy adabiyotlar tanlab olingan. Adabiyotlar tahlili gastronomik terminologiya turli tilshunoslik yo'nalishlarida o'rganilganligini ko'rsatadi. A'zamov derivatsion tilshunoslik nuqtai nazaridan ingliz va o'zbek tillaridagi gastronomik terminlarning shakllanish xususiyatlarini tahlil qilib, affiks qo'shilishi, kompozitsiya va konversiya kabi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi [1]. U shuningdek, gastronomik diskursning tasnifini ishlab chiqib, ushbu sohadagi terminlarni tematik va funksional guruhlariga ajratadi [2]. Dimitrieva va Gavrilova zamonaviy tilshunoslikda kulinariya va gastronomik neologizmlarning semantikasi, so'z yasaliishi va funktsional xususiyatlarini o'rganib, globallashuv sharoitida yangi gastronomik terminlarning paydo bo'lish mexanizmlarini ko'rsatadilar [3]. Borisova va Ebzeeva regional variant tilshunoslik doirasida Nigeriya ingliz tilidagi gastronomik leksikani tahlil qilib, milliy-madaniy spesifikaning gastronomik terminologiyaga ta'sirini isbotlaydilar [4].

Hotu gastronomik terminologiyada antroponimlarning o'rnini tadqiq etib, taomlar nomlashda shaxs nomlarining qo'llanilish qonuniyatlarini aniqlaydi [5]. Zhang va Torres-Hostench xitoy gastronomik nomenklaturasini madaniyat va tarjima nuqtai nazaridan ko'rib chiqib, madaniy-spesifik terminlarning boshqa tillarga o'tkazilishidagi qiyinchiliklarni ta'kidlaydilar [6]. Pruvost va Buzinova frantsuz

gastronomik diskursini lingvistik jihatdan tahlil qilib, frantsuz kulinariya terminologiyasining leksik-semantik xususiyatlarini ochib beradilar [7]. Kaplina va Zhezlova gastronomik terminologiyada transformatsiya texnikalarini o'rganib, terminlarning bir tildan ikkinchi tilga o'tishida qo'llaniladigan usullarni sistematizatsiya qiladilar [8]. Lingvokulturologik jihatdan Sinclair va Morton tomonidan tuzilgan maxsus lug'atlar gastronomik terminlarning tizimli tavsifi va talqin tamoyillarini namoyon etadi [9; 10]. Ushbu tadqiqotlar gastronomik terminologiyaning ko'p qirraliligini, tillararo farqlarni va lingvokulturologik talqin muammolarini ko'rsatadi, ammo ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillarini bevosita qiyoslaydigan kompleks tadqiqotlar yetarli emas.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi gastronomik terminlarning qiyosiy tahlili bir qator universal va milliy-spesifik xususiyatlarni aniqlash imkonini berdi. Semantik jihatdan barcha uch tilda gastronomik terminlar bir necha asosiy guruhga bo'linadi: mahsulot nomlari (ingredientlar), taom nomlari, pishirish jarayonlari va usullari, ovqat tayyorlash asboblari va idishlari, ta'm va hid xususiyatlarini ifodalovchi terminlar. Ingliz tilida gastronomik terminologiya keng qamrovli va ko'p qatlamli bo'lib, qadimgi ingliz, frantsuz, italyan, ispan, xitoy, hind va boshqa tillardan o'zlashtirilgan terminlar mavjud. Masalan, "restaurant", "cuisine", "menu" - frantsuz tilidan, "pizza", "pasta" - italyan tilidan, "curry", "masala" - hind tilidan kirib kelgan terminlardir. Ingliz tilidagi gastronomik terminlarning derivatsion xususiyatlari affiks qo'shilishi (baker - baking - bakery), kompozitsiya (cupcake, cheesecake, breakfast), konversiya (to butter - butter, to salt - salt) orqali namoyon bo'ladi [1]. O'zbek tilidagi gastronomik terminologiya asosan turkiy-milliy negizga tayanadi: "osh", "somsa", "manti", "lag'mon", "dimlama" kabi terminlar o'zbek kulinariya madaniyatining asosiy elementlaridir.

O'zbek tilida gastronomik terminlar yasashida affiks qo'shilishi (-chi: oshpaz, novvoychi; -xona: oshxona, choyxona), so'z birikmalari (qovurilgan go'sht, bug'da pishirilgan baliq), ruscha va arabcha o'zlashmalar (kulinariya, gastronomiya, restoran, kafe) muhim o'rin tutadi. Qoraqalpoq tilidagi gastronomik terminologiya o'zbek tiliga yaqin, ammo fonetik va leksik farqlarga ega: "ash" (osh), "besbarmaq", "qurt", "irimshik" kabi terminlar qoraqalpoq kulinariya an'analari aks ettiradi. Qoraqalpoq tilida ham turkiy negiz asosiy bo'lib, rus va o'zbek tillaridan o'zlashmalar mavjud. Semantik maydonlar jihatidan tahlil qilganda, ingliz tilida gastronomik terminlar yanada differensiallashgan va ixtisoslashgan: "bake", "roast", "grill", "broil", "sauté", "simmer" kabi terminlar pishirishning turli usullarini aniq ajratadi. O'zbek va qoraqalpoq tillarida bunday differentsiatsiya kamroq: "qovurmoq", "pishirmoq", "bug'da pishirmoq", "qaynatmoq" kabi umumiyroq terminlar qo'llaniladi, ammo kontekst orqali aniqlik ta'minlanadi.

Lingvokulturologik talqin jihatidan muhim farqlar mavjud. Ingliz tilidagi gastronomik lugʻatlarda terminlar keng izohlanadi, tarixiy maʼlumotlar, kelib chiqishi, ishlatilish konteksti beriladi [9; 10]. Oʻzbek va qoraqalpoq tillari uchun maxsus gastronomik lugʻatlar yetarli darajada rivojlanmagan, gastronomik terminlar asosan umumiy izohli lugʻatlarda qisqa taʼriflar bilan beriladi. Bu koʻp tilli lingvokulturologik amaliyotda muammo tugʻdiradi, chunki madaniy-spesifik terminlarning ekvivalentlarini topish va toʻgʻri talqin qilish qiyin. Masalan, "osh" terminini ingliz tiliga "pilaf" deb tarjima qilish toʻliq ekvivalent emas, chunki oʻzbek oshi tayyorlash texnologiyasi, mazmuvi va madaniy ahamiyati jihatidan hind yoki eron palovlaridan farq qiladi. Shunga oʻxshash, "besbarmaq" terminini tarjima qilish imkonsiz, chunki bu qozogʻ va qoraqalpoq kulinariyasiga xos milliy taom boʻlib, boshqa madaniyatlarda analogiga ega emas [6; 8].

Antroponimlarning gastronomik terminologiyadagi oʻrni ham tillararo farq koʻrsatadi. Ingliz tilida koʻplab taomlar shaxs nomlari bilan bogʻliq: "Beef Wellington", "Caesar salad", "Eggs Benedict" [5]. Oʻzbek va qoraqalpoq tillarida bunday hodisa kamroq uchraydi, ammo baʼzi hollarda joy nomlari ishlatiladi: "Fargʻona somsa", "Buxoro oshi", "Xorazm lagʻmoni". Zamonaviy globallashuv sharoitida uch tilda ham gastronomik neologizmlar faol paydo boʻlmoqda. Ingliz tilida "fusion cuisine", "farm-to-table", "foodie" kabi terminlar [3], oʻzbek tilida "fastfud", "sushi-bar", "takeaway" kabi oʻzlashmalar keng tarqalmoqda. Qoraqalpoq tilida ham shu jarayon kuzatiladi, ammo sekinroq surʼatda. Gastronomik diskurs tasnifi boʻyicha АЪЗАМОВNING ishiga asoslanib [2], uch tilda ham professional kulinariya diskursi, ommaviy gastronomik diskurs (retseptlar, kulinariya koʻrsatumlari) va madaniy-ijtimoiy gastronomik diskurs (taom atrofidagi muloqot) ajratiladi, ammo ularning lingvistik xususiyatlari tildan tilga farq qiladi.

XULOSA

Ingliz, oʻzbek va qoraqalpoq tillaridagi gastronomik terminlarning qiyosiy-tipologik tahlili ularning semantik, derivatsion va lingvokulturologik jihatdan oʻziga xos xususiyatlarga ega ekanligini koʻrsatdi. Ingliz tili xalqaro xarakterga ega boʻlib, koʻp tilli oʻzlashmalar, keng derivatsion baza va rivojlangan lingvokulturologik talqin tamoyillari bilan ajralib turadi. Oʻzbek va qoraqalpoq tillari turkiy negizga asoslangan milliy gastronomik terminologiyaga ega boʻlib, madaniy-spesifik terminlar bilan boyitilgan, ammo lingvokulturologik jihatdan kam oʻrganilgan. Universal jihatlar barcha uch tilda asosiy semantik kategoriyalarning mavjudligi, derivatsion mexanizmlarning oʻxshashligi va zamonaviy neologizatsiya jarayonlarida namoyon boʻladi. Milliy-spesifik xususiyatlar madaniy-bogʻliq terminlar, pishirish texnologiyalari nomlanishidagi farqlar va lingvokulturologik bazalardagi nomutanosiblikda aks etadi. Tadqiqot natijalari koʻrsatdiki, oʻzbek va qoraqalpoq tillari uchun maxsus gastronomik lugʻatlar yaratish, madaniy-spesifik terminlarning

xalqaro miqyosda to'g'ri talqini va ekvivalentlarini topish masalalari dolzarb vazifalardir. Kelajakda korpus tilshunoslik metodlari asosida gastronomik terminlarning real nutqda qo'llanilishini o'rganish, elektronik lingvokulturologik bazalar yaratish va ko'p tilli gastronomik terminologik lug'atlar tuzish istiqbollidir. Ushbu tadqiqot qiyosiy terminologiya, madaniyatlararo kommunikatsiya va amaliy leksikografiya uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aъzamov Yu.R. Derivational features of gastronomic terms in English and Uzbek languages // IEJRD. - 2022. - Vol. 7. - P. 3. - URL: <https://iejrd.com/index.php/article/view/2906> (murojaat sanasi: 17.03.2026).
2. Aъzamov Yu.R. Gluttonic (gastronomic) discourse: classification of gastronomic terms // NeuroQuantology. - 2022. - Vol. 20, № 11. - P. 1-6. - URL: <https://www.neuroquantology.com/open-access/GLUTTONIC> (murojaat sanasi: 17.03.2026).
3. Dimitrieva O.A., Gavrilova I.V. Culinary and gastronomic neologisms: semantics, word formation and functioning // World of Science. - 2023. - Vol. 14, № 4. - P. 1-10. - URL: <https://sfk-mn.ru/PDF/62FLSK423.pdf> (murojaat sanasi: 17.03.2026).
4. Borisova A.A., Ebzeeva Y.N. Gastronomic vocabulary as a feature of Nigerian English // Russian Journal of Linguistics. - 2019. - Vol. 23, № 3. - P. 45-60. - URL: <https://bakhtiniada.ru/2687-0088/article/view/331484/306300> (murojaat sanasi: 17.03.2026).
5. Hotu A. Anthroponyms in gastronomic terminology. - 2011. - P. 1-5. - URL: https://cis01.central.ucv.ro/revista_scol/site_ro/2011/alina_hotu.pdf (murojaat sanasi: 17.03.2026).
6. Zhang X., Torres-Hostench O. Chinese gastronomic nomenclature: culture and translation // Agri-food translation. - 2023. - P. 25-40. - URL: <https://uplopen.com/en/chapters/e/10.1515/9783111101729-002> (murojaat sanasi: 17.03.2026).
7. Прувост Zh., Buzinova L.M. French gastronomic discourse: linguistic analysis // Russian Linguistics Journal. - 2019. - P. 15-22. - URL: <https://rrlinguistics.ru/en/journal/annotation/1649/> (murojaat sanasi: 17.03.2026).
8. Kaplina M.M., Zhezlova S.A. Transformation techniques in gastronomic terminology // Vestnik KSU. - 2023. - Vol. 29, № 2. - P. 175-181. - URL: <https://vestnik.kosgos.ru/en/2023-vol-29-2> (murojaat sanasi: 17.03.2026).
9. Sinclair Ch. Dictionary of Food. - London: A&C Black, 2005. - 408 p.
10. Morton M. Cupboard Love: A Dictionary of Culinary Curiosity. - Toronto: Insomniac Press, 2004. - 300 p.